

תקצירי ההרצאות

סיגל אופנהיים-שחר, נערות "עושות גבולות" – חוצות, משמרות ומשרטטות מחדש

"עבודת גבולות" מתייחסת לשאלה כיצד אנו פועלים אל, מול ובתוך מערכות מקטלגות ומתייגות. מערכות היוצרות אבחנות חברתיות מפחיתות ערך המשעתקות פערים באמצעות מבנים חברתיים וסמליים. הספרות הבוחנת את נושא עבודת הגבולות טרם יושמה במחקרי נערות והעבודה הנוכחית מתבססת על ההנחה כי מערך מושגי זה עשוי להעמיק את ההבנה התיאורטית ביחס להתנהלותן של נערות מקבוצות מתייגות. אל מול המבנים החברתיים הקושרים את מיקומן האתני והמגדרי גם יחד, מבצעות נערות "עבודת גבולות" שתכליתה – בירור יכולתן לנהל משא ומתן מולן תוך שהן מתמרנות במרחב פעולה צר יחסית. בדרכן ליצור זהות משמעותית המתנגדת לתיוג, הן נאלצות להתמודד עם שני מרחבים (המוסד הקהילתי-משפחתי; המוסדות החברתיים – בית ספר ומערכות הרווחה השונות) המציבים תפיסות מנוגדות לגבי הזהות שעליהן לרכוש לעצמן. ההתמודדות עם המצב המורכב הזה של דרישות סותרות, תובעת מנערות לבצע משא ומתן שבו מעוצבת עבודת "שימור" גבולות אל מול "אתגורם".

על מנת להעמיק את ההבנה התיאורטית ביחס לעבודת הגבולות שמבצעות נערות ומשמעותה בעולמן בחנתי את עבודת הגבולות המתבצעת בהתלבטויותיהן של נערות דור שלישי להגירה מארצות המזרח, ונערות השייכות לקהילה האתיופית, ביחס לעתידן התעסוקתי. המחקר בוחן את האופן שבו נטמעים תכני סדנא הנקראת "רשתות" המכוונת לחיזוק החוללות העצמית של בני נוער מאוכלוסיות מתייגות ביחס להשתלבות עתידית בעולם העבודה. הסדנא שעברו הנערות במסגרת מחקר הפעולה התמקדה בחשיפתן לידע על שוק העבודה ועל חלוקות מגדריות בתוכו. ההנחה של מפתחות הסדנא היא כי החשיפה לידע עשויה להזין מעבר מתפיסה של הנערות את עצמן כמחוסרות יכולת וכישורים, לתפיסה של כיווני הפעולה המעשיים העומדים לרשותן. החומרים בסדנא מתמקדים בשלושה כיוונים: 1. חיזוק יכולת תכנון לטווח ארוך; 2. פיתוח תפיסותיהן של נערות לגבי מקורות תמיכה ומשאבי ידע; 3. הרחבת הבנתן את מגדור עולם העבודה על המחסומים וההזדמנויות שבו.

הניתוח משרטט שלושה תהליכים חברתיים המתקיימים במפגש של נערות עם חומרי הסדנא. הראשון מוגדר כ"הדיפה"; השני כניהול "משא ומתן זהיר"; והשלישי מדגים "היענות גורפת" לתכנים. תהליכים אלה תורמים נדבך תיאורטי לספרות בתחום "עבודת גבולות" ומפרקים עבודה זו למרכיבים הבאים: שימור הגבולות, טשטושם, סימונם מחודש, ולעתים אף חצייתם. התהליך הראשון מדגים היענות שברירית לחומרים. היענות המעוגנת בעבודת גבולות משמרת דפוסים מסורתיים של תפקיד ה"ילדה הטובה" הגדלה להיות "אישה טובה". התהליך השני ממחיש כיצד נערות נעדרות לתכני הסדנא. נערות אלו משלבות בשיח דוגמאות המעידות על כך שהן נענות לשפה ולמיומנויות, כך שניתן לומר שהן מבצעות עבודה של "חציית גבולות" – מגדרית, מעמדית, גיאוגרפית ואתנית, ולמעשה מבצעות אסימילציה ולא מאתגרות את המבנה החברתי הקיים. על כן התהליך השלישי מעניין מכולם, שכן הוא

מדגים כיצד נערות שמנהלות משא ומתן זהיר עם התכנים, ולמעשה בעשותן כך, הן משרטטות גבולות מחדש, או מייצרות "אזור ספר".

אליעזר באומגרטן, הרב שלום ארוש – דגם של חסידות ספרדית

בסוף המאה ה-20 ובראשית המאה ה-21 הפכה חסידות ברסלב להיות קבוצה מוכרת ובעלת השפעה בתוך החברה הישראלית. בעלי התשובה והמצטרפים הרבים לחסידות הפכו אותה מחסידות קטנה ושולית לחסידות המונה עשרות אלפי אנשים. כחלק מתהליך זה נוצרו בתוך החסידות מספר קבוצות המזהות את עצמן על פי מוצאן הספרדי (אני נוקט במושג זה על פי ההגדרה העצמית של הקבוצה). קבוצה מרכזית כזו מורכבת מתלמידיו של הרב שלום ארוש.

בהרצאה אבחן את התופעות שאפשרו את ההתגבשות הקבוצה הן בחברה הישראלית והן בחסידות ברסלב, ודרך אסקור את שיח הזהות של הרב ארוש וחסידיו, המתמודד עם הצטרפות של ספרדים אל קבוצה שצמחה במזרח אירופה, קבוצה שיצרה תת-קבוצה בעלת אפיונים משלה. תהליך זה יוצר שיח זהות לא רק בתוך הקבוצה של חסידי הרב ארוש, אלא אף שיח בנוגע לזהות העצמית סביב קבוצות אחרות (אשכנזיות) של חסידי ברסלב.

דרך הבדיקה היא תוך בחינת השיח ההלכתי בקבוצה. במרכזו עומדת השאלה האם על חסידי ברסלב לנקוט במנהגים של בני עדות אשכנז או של בני עדות המזרח, וכן מה המשמעות של נקיטת עמדה בתחום זה. הריטואל ההלכתי משקף את השמירה על הזהות הספרדית, לעומת הזהות האשכנזית של הסמכות הרוחנית.

יוכבד בארי, הנוצרים החדשים הפורטוגלים בספרד – הגדרה עצמית וקשרים חברתיים

קיום תורת משה והאמונה בה בקרב המתייחדים הפורטוגלים בפורטוגל ובספרד כוסו במעטה של סודיות. הם ניהלו את חייהם החברתיים והדתיים במתח בין הסתרה הכרחית של זהותם הדתית לבין הצורך והרצון לזהות מתייחדים אחרים ולהזדהות בפניהם כדי לקיים בחברתם טקסים יהודיים.

בהרצאה נבחן כיצד הגדירו עצמם הנוצרים החדשים המתייחדים. נבדוק האם הניחו כי כל "בני האומה" מפורטוגל שומרים על זיקה לתורת משה, איך זיהו המתייחדים זה את זה, באילו דרכים גילו את אמונתם זה בפני זה וכיצד זיהוי זה סייע בידם לקיים את תורת משה.

עבדאללה טרביה, שירת הזעקה: עיון משווה בסוגת הזעקה לגאולה (استصراخ, אֶסְתִּירָאחַ) בשירה הערבית והעברית בספרד במאות ה-11 וה-12

הרצאה זו תבדוק את נושא הזעקה לגאולה (אֶסְתִּירָאחַ – استصراخ) אשר השתלב בתוך הקינות שנאמרו על מקומות ועל ערים אנדלוסיות שנהרסו ונחרבו. המחקר מתמקד במאות ה-11 וה-12 בספרד המוסלמית. אעסוק בהשוואה בין משוררים ערבים מוסלמים בני התקופה, ובראשם אבן חמדיס הסיצילי (1055-1133) ואבן ח'פאג'יה (1058-1138), לבין משוררים יהודים שחיו בספרד המוסלמית באותם ימים, ובייחוד ריה"ל (1075-1141) ור' משה אבן עזרא (1085-1138).

בחרתי במשוררים האלה בגלל הסיבות הבאות: א) הם חיו באותה תקופה בספרד המוסלמית. ב) הם חלקו גורל דומה – גלות, נדודים ורדיפות. ג) הם השאירו אחריהם דיאונים ובהם שירתם. ד) ההשפעה והאינטראקציה שהייתה בין שתי התרבויות באנדלוסיה.

מחקר זה הוא הראשון מסוגו והוא בא למלא פער מסוים בחקר הספרות המוסלמית והיהודית באנדלוסיה בגלל חוסר בקיאותם של חוקרים יהודים בשפה ובתרבות הערבית. אבדוק כמה נקודות:

1. צמיחתה והתפתחותה של תת-סוגה הזעקה לגאולה בשירה הערבית מראשיתה במזרח עד שיאה בספרד במערב. כמו כן אברר עד כמה הייתה קיימת אותה סוגה בשירה העברית בספרד ומה הם מאפייניה.

2. מערכת היחסים בין המשוררים היהודים לבין המקומות שבהם גדלו. אבדוק גם את ביטוי של הסבל בגלות והזעקה לגאולה בשירתם באנדלוסיה.

3. הנדודים והגלות והשפעתם על צמיחתן והתפתחותן של סוגות חדשות בשירה האנדלוסית (שירת הזעקה לגאולה) מתוך השוואה בין היסודות והמוטיבים המשותפים למשוררים המוסלמים והיהודים.

הזהות הלאומית והדתית הייתה הסיבה העיקרית לרדיפה של הנוצרים את המוסלמים ואת היהודים בשלהי המלחמות הצלבניות באותה תקופה. אבקש לברר את מעמדה של ירושלים כפי שבא לידי ביטוי במישרין או בעקיפין בשתי השירות ובגורל המשותף של שתי הדתות באנדלוסיה.

אסווג את השירים, אשווה טקסטואלית בין שירים מוסלמיים לבין שירים יהודיים באנדלוסיה ואציע ניתוח ספרותי שיכלול: בחינת המאפיינים, הצורה, התבניות וסגולות השירה. לבסוף אציע קשר סיבתי היסטורי שבגללו הופיעו הסוגות והנושאים הנדונים כאן באמצעות התרשים שלהלן:

התרחשות היסטורית ← נדודים וגלות (רדיפה), סבל ← קינות על ערים ומקומות ← כאב, סבל ויגון ← התעוררות לאומית (היחס למולדת) ← שירת הזעקה לגאולה – אֶסְתַּצְרָאח' ← התעוררות רוחנית (שירת הג'האד והנקם).

דורון יעקב, בין תימן למדינות הים – קהילת יהודי עדן

ניסיון עמידה על זהותה של הקהילה היהודית בעדן מצריך ניתוח מפורט ביותר. קרוב לוודאי שכדי לתאר תיאור חד-משמעי נצטרך לגעת בתחומי חיים ובכיבי תרבות רבים ככל האפשר, וספק בעיניי אם הם יכולים להתמצות כדי מחקר אחד, כולל ומקיף ככל שיהיה. התבוננות גסה יכולה להעלות שני צדדים למטבע: מצד אחד האסטרטגיה הגאוגרפית והכיבוש הבריטי טבעו חותם עמוק בחיים האישיים ובמבנה הקהילתי של בני העיר. מצד אחר, כל אלה לא עקרו לחלוטין את מורשת הקדומים הכלל-תימנית שהייתה מושרשת בתודעה הציבורית והאישית כאחת. בזכות הדיכוטומיה הזאת היה טיבה של הקהילה העדנית בעיני רבים לחידה – מיהו היהודי העדני? כלום 'תימני' הוא, 'ספרדי', או שמא בריאה חדשה שאינה הולמת אף אחת מן ההגדרות הסטראוטיפיות הרגילות?

כדי להתוות כיוון בהיר יותר בשאלת הזהות העדנית אני מבקש לצאת משתי חלוקות יסוד: האחת מפרידה בין תרבות החול (לבוש, לשון הדיבור, מאכלים, מסחר וכו') לתרבות הקודש (פסיקת ההלכה, מנהגים המעטרים את ההלכה הגרעינית, מסורת הלשון העברית וכו'). החלוקה האחרת מבחינה בין התודעה האישית – כיצד כל פרט ופרט מהקהילה ראה את עצמו ביחס ליהודי תימן האחרים – ובין התודעה הקהילתית – מה מידת הערבות ההדדית בין יהודי עדן לקהילות תימן האחרות. באמצעות הדגמה משלושה תחומים – מנהגי ההלכה, מסורת הלשון העברית והמוזיקולוגיה – אבקש להראות כיצד באים לידי ביטוי הן המיזוג בין הזהויות השונות הן הייחוד המתבלט מתוך מיזוג זה.

ניתאי שנאן, עיצוב זיכרונו ודמותו של היהודי הספרדי בקרב הוגי הדעות וההיסטוריונים של הימין הקתולי-שמרני בספרד של המאה התשע-עשרה

ביולי 1936, זמן קצר לאחר שכבש הגנרל המורד קייפו דה ינו את העיר סביליה, הוטל מס מיוחד על היהודים, כנראה בשל היותם יהודים. לאחר הניצחון של הגנרל פרנקו נאסר פולחן יהודי פומבי עד לשנת 1944, כאשר עלתה אפשרות המעבר של פליטים יהודים מאירופה הכבושה על ידי הנאצים לספרד, הסכים לכך שר החוץ בכפוף לתנאי שהם יעברו כמו "האור דרך הזכוכית", כלומר מבלי להשאיר עקבות.

דוגמאות אלו ורבות אחרות, המעידות על העוינות הבסיסית של המשטר הפרנקיסטי בראשית ימיו ליהדות וליהודים, מעלות במקרה הטוב תמיהה. הלא היהודים המדיבאלים גורשו לפני יותר מארבע מאות שנה, אלה שחזרו לא היוו בספרד של שנות השלושים גורם משמעותי, ולא הם אלא כוחות חילונים כגון הסוציאליזם, האנרכיזם והליברליזם הם שעמדו בחזית כנגד הכוחות הלאומניים, שהסתמכו על תמיכת הכנסייה הקתולית.

כדי להבין עוינות זאת מוטל עלינו לבדוק לא את המאורעות הממשיים אלא את עיצוב זהותו של היהודי ההיסטורי אשר חי בספרד של ימי הביניים, על ידי הוגי הדעות וההיסטוריונים של ספרד בת המאה התשע עשרה. במאה הזאת קרס המשטר הישן ועל חורבותיו הוקם משטר ליברלי, והתיאוריות האנטי-מודרניות שהועלו בה שימשו את המשטר הפרנקיסטי להצדקת מדיניותו. בדיקה זו מעלה כי בקרב הוגי הדעות וההיסטוריונים האנטי-מודרניים ופרו קתוליים, תוארו היהודים בדרך כלל כאויב הספרדי הנוצרי מעצם טבעו וכבוגד באומה הספרדית. תפיסה שאף שהובעה במאה התשע-עשרה, הרי שהיא בעצם עיבוד של התפיסה הנוצרית המאשימה את היהודים ברצח ישו בתוספת אנטישמיות ימי-ביניים, המותאמות לעידן הלאומיות המודרני.

ויטלי שלם, בין דיאלקט של פרסית ל"שפה שלנו": עדויות על שפת סתר בקהילת יהודי מזרח קווקז

שפות יהודיות משחקות תפקיד משמעותי ביצירת הזהות של קבוצות אתניות שונות בעם היהודי. יהודי מזרח קווקז אינם יוצא מן הכלל. אך בתחקיר שנערך בין בני הקהילה מתגלה יחס אמביוולנטי כלפי שפתם, אשר בעצם מגדירה את הקהילה הזאת כקבוצה אתנית. יש אנשים המתייחסים אליה כאל דיאלקט של השפה הפרסית או של השפה הטאטית. במילים אחרות הם מגדירים אותה כ"שפה של המוסלמים". כלומר זהו אמצעי תקשורת זמני שנרכש על ידי היהודים מן העמים השכנים ועקב כך אין הוא יכול לאפיין אותם כקבוצה יהודית.

גישה זו אינה גישה דומיננטית, אך כנראה אינה חדשה. העובדה שזרים הבינו את שפתם גרמה לבני הקהילה להתייחס לשפה שבפיהם כאל שפה זרה במובנים מסוימים ולפתח שפת סתר על מנת להרגיש בטוחים בתקשורת בינם לבין עצמם בנוכחות זרים. התופעה הזאת ידועה היטב בקרב קהילות יהודיות במרחב הפרסי. אנסן יארשטר הציג את הנושא במאמרו מ-1977 בהסבירו כי שפה זו נועדה לא רק לשמור סודות מזרים, אלא גם ליצור בסיס משותף ליהודים מאזורים שונים. כמה מקורות מזכירים תופעה כזאת גם בקשר ליהודי מזרח קווקז, אבל לא קיים תיעוד פרטני של התופעה.

בעבודת השטח בין בני הקהילה גיליתי שעדיין קיים זכר לתופעה הזאת, ואפילו שימוש כלשהו בעיקר ברכיבים לקסיקליים של הז'רגון הזה בין בני הקהילה הבאים מאזורים מסוימים. הם מדגישים את האופי המיוחד של המילים אשר נועדו לשימוש בנוכחותם של זרים. אנשים מאזורים אחרים מכירים חלק מן המילים, יודעים את הקונוטציות ואת משמעויות המיוחדות, אבל אינם מבחינים בינם לבין ג'והורי, שפת יהודי מזרח קווקז. מלבד שם התופעה, המשמש גם כקריאת אזהרה מגילוי סודות, הצלחתי לאסוף עד כה רק כמה דוגמאות. אין הן יכולות להציג תמונה כוללת, אבל הן מאפשרות לבחון את האופי ואת דרכי היצירה של השפה הסודית בקהילת יהודי מזרח קווקז.

גלעד שפירא, 'זהו שאמר הכתוב': פואטיקה ועיצוב זהות במדרש הגדול – עיון בפרשת 'לך לך'

במוקד עניינה של היצירה הספרותית נמצאת הזהות המתעצבת מכלל האינטראקציות שהיא מעורבת בהן. אולם ביצירה הספרותית הזיקה לשאלת הזהות אינה רק תמאטית אלא גם פואטית. לפיכך יש חשיבות לאפיונה ולבחינת דרכי עיצוב הזהות המתגלמות בה מצד התכנים שהיא מעצבת ומצד תפיסת העולם הממומשת בה.

דיבור ההצעה (להלן ד"ה) 'זהו שאמר הכתוב' (להלן זש"ה) מופיע בפרשת 'לך לך' ב'מדרש הגדול' (תימן, המאה ה-14) תשע פעמים בלבד, ולמרות זאת, דווקא בשל נדירותו בולט מיקומו ביחידות ה'פתיחתא' וביחידות נוספות לאורך הפרשה, והן מובחנות באמצעותו משאר המרקם הטקסטואלי בפרשה.

בספרות המדרש (ספרות התנחומא בעיקר) משמש דיבור ההצעה 'זש"ה' כסימן לשוני אינדקסיאלי אשר מתאפיין בהנהרה הדדית של פסוק הפרשיה והפסוק הרחוק ומדגיש את עצמאותו של הטקסט על ידי ניתוק ההצעה הדרשנית משמו של המציע. בכך מיטשטשת סיטואציית ההיגוד שלו ומתעצמת הפונקציה האמנותית הלשונית.

עיון משווה במקורות אשר שימשו את בעל מדה"ג, בכל חומשיו ליחידות הפותחות בד"ה זש"ה מעלה, כי במרביתם הוא פרי יוזמתו של בעל מדה"ג. מתקבלת תמונה של מודעות לסימן לשוני אשר משמש לסימון יחידות ספרותיות בכל פרשיה, וליצירת זיקות בין היחידות הללו ובין הפתיחתא והפיוט הפותח כל פרשיה. בכך נוצר ערוץ בעל רצף בכל פרשיה המפגיש בין שני דגמי כתיבה – מדרש (למידה) ושירה (ליטורגיקה) – על החוויות השונות שהם מייצגים, ומזמן תנועה ביניהם.

מעיון ביחידות המרכיבות את הפתיחתא וביחידות אשר סומנו על ידי זש"ה בגוף פרשת 'לך לך' עולה עיסוק מתפתח בדמות האב הקדמון – אברהם – ובזיקתו לעם ישראל לדורותיו בשאלות של זהות וביסוסה.

אם זהות משמעותה מתח מתמיד בין השאיפה לפרטיקולאריות ובין ההיברידיות, מתקבלים האפיונים הבאים על יסוד הסקירה לעיל:

א. כינוס יחידות שונות ומיזוגן מהווה הצהרת זהות בעלת מוטיבציה הרמונית המבקשת לתת מענה לשונות שבמרקמה על ידי ההצבעות הפנים טקסטואליות. הצבעות אלה מאפשרות יצירה של תמונה שלמה אחת אשר בה 'הכתוב' כבר אינו רק הטקסט המקראי אלא כל הכתובים ומקורותיהם.

ב. מתגלמת לפנינו דמות של עורך כסמכות-על המתיך טקסטים שונים אלה באלה לכדי יצירה בעלת זיקה לסוגת החיבור תוך שמירה על קולותיהם. הפואטיקה הופכת אפוא להצהרת זהותו של עורך זה.

ג. אברהם נשאר דמות מכוננת, אולם ממעמד של אב משגיח ומגונן על צאצאיו הופך לדמות המסמנת דרך, וכל החפצים ללכת בדרך זו, מתחייבים אליה מתוך אחריותם, כפי שהתחייב אליה אברהם. רוצה לומר, הזהות מחייבת בחירה מתמדת, ואינה מובטחת ונתונה מאליה.